

ТЕОРІЯ ОСВІТИ Й НАВЧАННЯ

УДК 39:37.091.64]:373.3.016:(81+82)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2025.3.6>

Н. В. ГОРБАЧ

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри загальної педагогіки, психології та методики початкової освіти,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради,
м. Луцьк, Україна*

Електронна пошта: nhorbach@lpc.ukr.education

<https://orcid.org/0000-0002-5593-6952>

О. О. СТРЕЛЬБИЦЬКА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології,

*Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради,
м. Луцьк, Україна*

Електронна пошта: ostrelbitsjka@lpc.ukr.education

<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ У СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКАХ З МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена аналізу українознавчого матеріалу в підручниках мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи та його ролі для формування національно свідомої особистості молодшого школяра. Увага зосереджена на різних видах українознавчого контенту: зразках словесного фольклору, української фразеології, державних та народних символах, творчості українських поетів та письменників, інформації про історичні події, український побут, звичаї та традиції, народні ремесла, особливості одягу, матеріалах про природне середовище України, унікальні природні явища, інформації про видатних українців від давнини до сучасності, описі видатних пам'яток архітектури тощо.

Проаналізовано наповнення підручників для 4 класу авторських колективів під керівництвом М. Вашуленка та І. Большакової. З'ясовано, що основними функціями українознавчого матеріалу в структурі навчальних видань з мовно-літературної освітньої галузі є пізнавальна, комунікативна, виховна, розвивальна, мотиваційна, естетична, інтегративна.

Визначено роль українознавчого контенту підручників для початкової школи як невід'ємної та ключової складової – його систематичне та цілеспрямоване використання забезпечить не лише засвоєння базових знань з мови та літератури, а й буде відігравати вирішальну роль у формуванні національної свідомості, патріотизму, мовної стійкості та моральних якостей молодших школярів.

Розвідка має на меті привернути увагу до більш ретельного добору матеріалів для укладання сучасних видань для початкової школи та подальшого вдосконалення змісту підручників мовно-літературної освітньої галузі, зокрема їх наскрізне наповнення українознавчими матеріалами.

Ключові слова: українознавство, початкова школа, мовно-літературна освітня галузь, підручник, українознавчий контент, національна свідомість.

Поставлення проблеми. Сьогодні Україна живе, працює та навчається в умовах війни. Це війна не лише за свою територію, але й за нашу національну ідентичність та ідею. Ще нещодавно найбільшою загрозою збереженню українськості була тотальна глобалізація, зараз же – це загроза фізичного знищення та духовного поневолення і забуття. Пам'ятаймо – це вже було раніше. Тому сьогодні гостро сто-

їть питання, що можна зробити вже зараз для зміцнення національної свідомості в українському суспільстві. Сучасна шкільна освіта не може стояти осторонь, а відтак важливим нині є наповнення шкільних підручників українознавчими матеріалами, навчання та виховання молодого покоління українців на кращих народних традиціях, повернення із забуття імен репресованих діячів культури та мисте-

цтва, піднесення рівня престижності використання всього українського, починаючи від мови аж до українських брендів, а ще усвідомлення, що своє – найцінніше.

Українознавчі аспекти є у всьому: словесності, мистецтві, спорті, педагогіці – варто інтегрувати їх у вивчення шкільних предметів якомога інтенсивніше. Початкова школа – це той вік, коли дитина починає усвідомлювати себе частиною чогось більшого. Українознавчий матеріал допомагає учням зрозуміти, хто вони, звідки походять, і відчутти гордість за свою національну приналежність. Це насіння, з якого виростає любов до рідної землі та патріотизм. Однією з можливостей для цього є наповнення підручників українознавчим контентом, починаючи з видань для молодших школярів. Особливо важливий цей матеріал у структурі підручників мовно-літературної освітньої галузі. Така робота вже розпочата разом із реформуванням початкової освіти та впровадженням концепції «Нова українська школа», однак проблема потребує більш детального вивчення та гострого реагування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українознавчі студії в наш час є об'єктом діяльності багатьох дослідників, серед яких – Я. Калакура, В. Крисаченко, В. Давидюк, О. Івановська, Л. Наумовська, К. Кислюк, Х. Петрів, Р. Чопик, С. Подолук, А. Кононенко та ін. Дослідженню потенціалу українознавства в контексті вивчення шкільних предметів свої розвідки присвятили Г. Білавич, М. Оліяр, І. Піддубрівна, В. Філінюк, Г. Максимчук, Г. Хованець, Х. Голіней, Л. Лук'яник, О. Газізова. Певною мірою вивченням цього питання займався кожен із упорядників та рецензентів сучасних шкільних підручників, однак його актуальність спонукає до аналізу українознавчих матеріалів у навчальних виданнях для початкової школи, зокрема підручників із мовно-літературної освітньої галузі.

Мета статті – з'ясувати основні різновиди українознавчого контенту в підручниках мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи, його роль та функції. На прикладі конкретних видань проаналізувати достатню наповненість таким матеріалом сучасних підручників з української мови та літературного читання, що адресовані молодшим школярам.

Результати та дискусії. Нова українська школа ще до початку повномасштабного вторгнення у своїй траєкторії чітко вказала, що націєтворчий напрям є одним із основних у сучасній освіті, в тому числі й у початковій. Державний стандарт початкової освіти [Державний стандарт], концепція «Нова українська школа» [Нова українська школа] та Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» [Професійний стандарт] одним із ключових завдань освіти визначають «формування в здобувачів освіти громадянської активності та стійкості, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови; формування української національної та громадянської ідентичності, готовності до захисту незалежності й територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів і суспільно-державних (національних) цінностей України» [Професійний стандарт : 6]. Відтак реалізація такого завдання повинна відбуватися ще з початкової ланки, бо саме там закладаються основи світогляду, формуються ціннісні орієнтири та національна ідентичність особистості.

Дослідниці М. Оліяр, Г. Білавич та І. Піддубрівна визначають одним із ключових завдань початкової школи формування національно-мовної особистості. Теоретичними засадами для цього вони вважають «урахування національно-культурної специфіки української мовної системи в процесі вивчення мови як виразника культури; добір і використання системи тематично об'єднаних різножанрових і різнотематичних українознавчих текстів, а також національно-маркованої лексики; використання красенств, українознавчих матеріалів, зразків українського фольклору в навчанні мови; добір етнолексем та укладання словників етнокультурознавчої лексики; застосування як традиційних, так і новітніх технологій навчання української мови задля практичного освоєння культурних цінностей українства, певних видів мовленнєвої діяльності й поведінки, мовленнєвого етикету, національно-культурного компонента через мову; навчання реалізації культурологічної змістової лінії початкової мовної освіти на всіх етапах

вивчення мови; створення насиченого національно-мовного середовища, у якому здійснюється розвиток національно-мовної особистості учня» [Білавич : 42–43].

Підручники з мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи є одним із ключових інструментів реалізації таких завдань, адже саме через них учні вперше системно знайомляться з мовою, літературою, культурою та історією свого народу. Українознавчий матеріал, інтегрований у зміст підручників, відіграє вирішальну роль у цьому процесі.

Задля з'ясування різновидів українознавчого контенту коротко зупинимося на семантичній наповненості лексеми «українознавство». Серед широкого загалу цей термін часто асоціюється переважно з надбаннями фольклорної спадщини та народних традицій, які, безперечно, є її складовими. Однак українознавчі знання не обмежуються лише народною творчістю. За визначенням П. Кононенка, термін «українознавство» прийнято вживати в значенні цілісної системи знань про Україну: її мову, культуру, історію, економіку, менталітет тощо [Кононенко : 3]. Відтак призначення українознавства – пізнати й зрозуміти своє минуле, щоб проявити свій національний слід у майбутньому, примножити національні надбання, не розгубивши своєї ідентичності.

Беручи за основу визначення П. Кононенка, можна виокремити українознавчий контент сучасних підручників з мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи у такі групи:

- зразки словесного фольклору (тексти казок, календарно-обрядових та родинно-обрядових пісень, малі фольклорні жанри, легенди та перекази тощо);
- українська фразеологія;
- творчість українських поетів та письменників та інформація про них;
- тексти, що розповідають про історичні події, український побут, звичаї та традиції;
- матеріали про народні ремесла та особливості одягу;
- інформація про українські традиційні та сучасні страви;
- матеріали про природне середовище України: рослинний і тваринний світ, унікальні природні явища;

– інформація про державні та народні символи;

– матеріали про видатних українців від давнини до сучасності;

– опис видатних пам'яток архітектури, мистецтва тощо.

Типові освітні програми для початкової школи не визначають обов'язкового переліку текстів для вивчення, так само, як і не регулюють наповнення підручників конкретними матеріалами. Ця відповідальність лягає сьогодні на плечі авторів та упорядників підручників, частково – на рецензентів. Таке явище має як переваги, так і недоліки. Серед плюсів – нині маємо понад десяток варіантів підручників з мовно-літературної освітньої галузі, що рекомендовані Міністерством освіти та науки України для використання в початковій школі, отож, школи та вчителі мають вибір. Однак кожен із авторів має своє бачення в упорядкуванні підручника: яким творам надати перевагу – українських чи зарубіжних авторів; уміщувати чи ні зразки народної словесності; розповісти про Лесю Українку чи Надію Дорофєєву на своїх сторінках тощо. І серед цієї різноманітності часто педагог початкової школи опиняється перед вибором «без вибору», адже підручники придбало керівництво для всього міста або територіальної громади.

Відтак аналіз українознавчого матеріалу в підручниках мовно-літературної освітньої галузі має свою раціональну мету – зрозуміти, чи достатньо таких матеріалів для роботи з молодшими школярами мають сучасні вчителі. Позаяк чисельність підручників для 1–4 класів не дає можливості проаналізувати кожен із них у межах нашої розвідки, зупинимося для початку на кількох, зосередившись на виданнях для 4 класу. Свідомо обираємо підручники авторів, що мають багаторічний досвід і визнання як методисти та науковці у сфері початкової освіти, а також створені за різними програмами, розробленими як О. Савченко, так і Р. Шияном. Свідомо також для аналізу були обрані підручники, що видані в 2021 році, до повномасштабного вторгнення, адже, вважаємо, що українознавчі матеріали в підручниках незалежної Української держави мають бути ключовими не тільки перед загрозою для територіальної цілісності та культурного знищення.

Отже, для аналізу українознавчого контенту ми обрали видання:

– Вашуленко М. С. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2-х ч.) / М. С. Вашуленко, Н. А. Васильківська, Г. С. Дубовик (створено відповідно до Типової освітньої програми початкової школи, розробленої під керівництвом О. Я. Савченко);

– Большакова І. О. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2-х ч.) / І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний (створено відповідно до Типової освітньої програми початкової школи, розробленої під керівництвом Р. Б. Шияна).

Зауважимо, що обидва підручники складаються з двох частин: у колективу авторів під керівництвом І. Большакової обидві частини призначені для уроків інтегрованого курсу мовно-літературної освітньої галузі; підручник колективу авторів під керівництвом М. Вашуленка структурований на окремі частини з української мови (1-ша частина) та літературного читання (2-га частина).

Розпочнемо з найбільш очевидного українознавчого компоненту – творчості укра-

їнських письменників, яка пропонується як для вивчення в межах курсу літературного читання, так і у вигляді матеріалу для виконання практичних вправ з української мови. Задля більш цілісного розуміння наявності та кількості творів українських авторів подаємо короткий аналіз у таблиці.

Розглянувши інформацію з таблиці 1, можна зробити висновок, що в підручниках авторського колективу під керівництвом М. Вашуленка використовується достатня кількість текстів українських авторів. Прозові та віршовані твори вивчаються на уроках літературного читання (2-га частина) та активно пропонуються як тексти чи уривки для виконання граматичних завдань. Позитивним є те, що тексти, уривки та навіть речення, узяті з конкретних творів, підписані прізвищем конкретного автора. На нашу думку, це надає матеріалам практичних завдань «обличчя», робить прізвища українських авторів упізнаними, розвиває ерудицію та вводить молодших школярів у середовище українського літературного процесу. Невеличка поезія чи уривок з оповідання, що слугують матеріалом

Таблиця 1

Перелік українських авторів, твори яких уміщені в підручниках з мовно-літературної освітньої галузі М. Вашуленка та І. Большакової

Автор та назва підручника, номер частини видання	Перелік українських авторів, чий твір або уривки творів уміщені в підручнику
Вашуленко М. С. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО / М. С. Вашуленко, Н. А. Васильківська, Г. С. Дубовик. Київ: ВД «Освіта», 2021. 168 с., іл. Частина 1. [Вашуленко 2021a]	Л. Компанієць, В. Чубенко, В. Сухомлинський, А. Камінчук, О. Копиленко, В. Приходько, О. Буцень, Ю. Старостенко, Т. Шевченко, З. Кучерява, М. Людкевич, В. Ладижець, Л. Вознюк, К. Перелісна, О. Луцевська, М. Пономаренко, С. Васильченко, О. Яремійчук, Б. Чалий, Г. Зралко, В. Сосюра, Д. Білоус, Н. Голуб, М. Сингаївський, Ю. Збанацький, В. Чухліб, Т. Коломієць, Д. Ревуцький, П. Ключина, М. Слабошпицький, М. Вороний, Леся Українка, О. Олесь, В. Бичко, О. Гончар, М. Коцюбинський, Г. Черінь, В. Крищенко, Ю. Старостенко, Г. Сковорода, І. Цюпа.
Вашуленко О. В. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО. (у 2-х ч.) / О. В. Вашуленко. Київ: ВД «Освіта», 2021. 168 с., іл. Частина 2. [Вашуленко 2021б]	А. Качан, Л. Сорока, О. Комова, Н. Тріщ, О. Комова, М. Пригара, Г. Бойко, П. Ребро, М. Сингаївський, Г. Малик, В. Нестайко, В. Симоненко, О. Олесь, Ліна Костенко, А. Малишко, Д. Павличко, М. Вінграновський, А. Качан, Г. Фалькович, А. Костецький, С. Дерманський, А. Туз, Л. Мовчун, Л. Глібов, Олена Пчілка, П. Глазовий, О. Кротюк, О. Радущинська, Т. Кузьменко, М. Лукинюк, Д. Білоус, М. Преварська, С. Гридін,
Большакова І. О. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2-х ч.) / І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний. Харків: Ранок, 2021. 128 с., іл. Частина 1. [Большакова 2021a]	І. Франко, І. Андрусяк, К. Міхаліцина, О. Мамчич, Г. Фалькович, С. Плачинда, Л. Глібов, Д. Білоус, Марина та Сергій Дяченки, Д. Кузьменко.
Большакова І. О. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2-х ч.) / І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний. Харків: Ранок, 2021. 128 с., іл. Частина 2. [Большакова 2021б]	О. Луцевська, Леся Українка, В. Чемерис, Т. Шевченко, В. Арєнєв, В. Нестайко, С. Дерманський, І. Січовик, Ірен Роздобудько, К. Безкоровайний, К. Бабкіна.

для вивчення однорідних членів речення чи звертань, згодом зринатимуть у пам'яті учнів разом із прізвищем їх авторів. Це хороший крок для того, щоб продемонструвати – українська література, як класична, так і сучасна, чудовий та багатий матеріал для вивчення граматичних і художніх явищ.

Підручник І. Большакової та І. Хворостяного репрезентує меншу кількість текстів українських авторів. Натомість досить значна частина його наповнення – це твори зарубіжної літератури. Звісно, в цьому теж є певна раціональність, адже курс літературного читання передбачає ознайомлення зі зразками світової літератури. Однак, вважаємо, що авторам підручників варто також враховувати наступність змісту курсів «українська література» та «зарубіжна література»: деякі з пропонованих творів вивчатимуться в 5-му класі.

У подальшому аналізі зосередимося на українознавчому наповненні за іншими критеріями, з'ясувавши, які ж знання про Україну вміщують аналізовані підручники на своїх сторінках. Так, перша частина підручника М. Вашуленка насичена текстовими матеріалами про Україну. Серед них:

- вірші про Україну, рідний край та українську мову ([Вашуленко 2021a : 4; 9; 25; 27; 73; 82; 133; 134; 142; 146; 158;]);

- інформація про видатних українців та відомих людей українського походження: історія відомої дизайнерки Соні Делоне [Вашуленко 2021a : 20]; інформація про фізика-винахідника Івана Пулюя [Вашуленко 2021a : 21]; завдання з іменами Івана Піддубного, Соломії Крушельницької, Миколи Леонтовича, Катерини Білокур, Марії Заньковецької та ін., яке передбачає не лише виконання граматичної складової, а й відшукування інформації про цих видатних людей [Вашуленко 2021a : 64];

- розповіді про українську минувшину та видатні пам'ятки: озброєння козацького війська [Вашуленко 2021a : 46]; Запорізьку Січ [Вашуленко 2021a : 50]; Совиний яр на Поділлі [Вашуленко 2021a : 108]; музей-заповідник «Козацькі могили» [Вашуленко 2021a : 122]; дружбу козаків-запорожців [Вашуленко 2021a : 141]; могутню державу Київську Русь [Вашуленко 2021a : 155];

- насиченість підручника українською фразеологією, для її виділення у книзі навіть є окрема умовна позначка «так говорять», що означає – ці вислови можна й потрібно вживати у спілкуванні в доречних для цього мовленнєвих ситуаціях [Вашуленко 2021a : 38; 44–45; 53; 70; 89; 101; 127; 129; 133; 143];

- пояснення семантики українських топонімів та антропонімів, їх використання в матеріалі практичних вправ, наприклад, з'ясування походження українських імен [Вашуленко 2021a : 50], назви міста Славутич [Вашуленко 2021a : 51] тощо;

- українознавчий контент значної частини граматичних завдань: майже кожна друга текстова вправа – це вірші чи уривки прозових творів українських авторів; виконуючи граматичні завдання, учні знайомляться з іменами відомих українців давнини та сучасності, наприклад, завдання на підбір відмінкових закінчень на матеріалі про композитора В. Івасюка, виконавців С. Гігу та Н. Яремчука [Вашуленко 2021a : 103]; вивчення відмінкових закінчень імен та прізвищ на матеріалі про засновників Києва [Вашуленко 2021a : 103] тощо.

Друга частина підручника призначена для уроків літературного читання, а отже, кількість українських авторів чиї твори пропонуються для вивчення, вже була проаналізована в Таблиці 1. Однак доречно звернути увагу на зразки словесного фольклору в цьому виданні. Так, у розділі «Легенди рідного краю» вміщені фольклорні зразки – легенди «Як виникли Карпати» [Вашуленко 2021b : 34], «Зозуліні черевички» » [Вашуленко 2021b : 37], «Замкова гора в Мукачеві» » [Вашуленко 2021b : 40]. Наступний розділ «Пізнаю мудрість притчі» знайомить школярів з народними творами «Треба нахилитися» та «Сила слова» » [Вашуленко 2021b : 42–43]. Однак у розділі «Народна казка – скарбничка мудрості», українські казки представлені лише одним текстом – «Кам'яний горішок» [Вашуленко 2021b : 50].

Позитивним є те, що під час вивчення кожного зі зразків пропонуються цікаві завдання, наприклад, дослідити назву свого села чи міста (під час вивчення топонімічних легенд); намалювати малюнок за твором, придумати текст, схожий за структурою (під час вивчення

притч) тощо. Однак сам перелік зразків української народної словесності, на нашу думку, можна було б доповнити.

В обох частинах підручника І. Большакової українознавчий контент можна згрупувати за такими критеріями:

- тексти про походження української мови [Большакова 2021a : 6] та державні символи [Большакова 2021a : 7];

- вивчення зразків словесного фольклору та виконання граматичних вправ на їх матеріалі: інформація з української міфології (пояснення імен давніх богів Перуна, Сварога, Даждьбога, Мокоші, Велеса) [Большакова 2021a : 45]; міф про Перуна і Стрибога [Большакова 2021a : 47–48]; тексти про міфічних істот лісу [Большакова 2021a : 50–51]; незвичайних мешканців водойм – водяника, болотяника, криниць [Большакова 2021a : 52]; домовика [Большакова 2021a : 53]; моховика [Большакова 2021a : 54–55]; легенда «Як чумаки винайшли скло» [Большакова 2021a : 63–64]; народна байка «Лебідь, щука і рак» [Большакова 2021a : 66–67];

- завдання на порівняння народних казок із літературними, наприклад фольклорний зразок «Пан Коцький» та вірш Івана Франка «Фарбований Лис» [Большакова 2021a : 85];

- цікава інформація про видатних українців: розповідь про те, як з'явився один із псевдонімів І. Франка – Мирон [Большакова 2021a : 87]; інформація про астероїд, названий на честь Лесі Українки [Большакова 2021b : 40]; цікаве спостереження, що всі знакові події в житті Тараса Шевченка відбулися навесні [Большакова 2021b : 61]; текст про Марію Приймаченко – українську народну художницю, що малювала в жанрі «наївного мистецтва» [Большакова 2021b : 117];

- розповіді про юних українців сучасності: інформація про Софію Павловську з Луцька – одну з наймолодших українських блогерок, що розповідає про прочитані нею книжки [Большакова 2021a : 24];

- тексти про особливості природи різних українських регіонів та унікальні природні пам'ятки України: факти про озеро Синевир та гору Говерла [Большакова 2021b : 49]; забарвлення хутра білок поліських, карпатських і кримських лісів [Большакова 2021b : 27]; тва-

рин, що занесені до Червоної книги України [Большакова 2021b : 119];

- інформація про українські міста та культурні пам'ятки: Луцький замок, Хотинська фортеця, Острозький замок, Запорізька Січ, Софійський собор [Большакова 2021b : 34–35]; пояснення виникнення назв міст Кропивницький, Хмельницький, Івано-Франківськ [Большакова 2021b : 35]; створення рекламного оголошення про пам'ятку української давньої архітектури Золоті ворота [Большакова 2021b : 38];

- розповіді про предмети народного побуту та народні музичні інструменти: литаври – козацькі барабани, їх опис та основне призначення [Большакова 2021b : 37]; згадка про гуцульську трембіту, вівчарську волинку, карпатський ріг, українську кобзу, поліський бубон, подільські цимбали [Большакова 2021b : 37];

- зразки української фразеології [Большакова 2021a : 73–76];

- використання матеріалу української топоніміки та антропоніміки для граматичних завдань: назви українських міст, українські імена та прізвища.

Отже, порівнявши види українознавчого контенту в підручниках М. Вашуленка та І. Большакової, можна зробити висновок, що критерії відбору матеріалу переважно схожі. Кожен колектив авторів намагається знайомити школярів з особливістю культури та побуту давніх українців, подає цікаву інформацію про відомих українців давнини та сучасності, використовує українознавчий контент як наповнення для граматичних вправ. Що ж до кількісного співвідношення матеріалів про Україну, то воно відрізняється. У підручниках авторського колективу під керівництвом М. Вашуленка його значно більше, можна сказати, що видання побудоване на матеріалі українських авторів, насичене достатньою кількістю українознавчої інформації та чітко орієнтоване на формування комунікативної та читацької компетентностей молодших школярів саме на питоми українському матеріалі. У виданні І. Большакової та І. Хворостяного дещо інше бачення – українознавчий матеріал там подається не так однорідно, як у попередньому, на вигляд це як вкраплення серед пра-

вил та текстів зарубіжних авторів. В одному з розділів його більше (наприклад, під час вивчення розділу «Звуки і букви» наскрізним матеріалом для вправ та читання є тексти української міфології або про неї), у інших – зовсім незначна кількість. Якщо порівняти загальну кількість творів українських авторів, що пропонуються для прочитання у виданні М. Вашуленка, то їх теж значно більше.

Звичайно, підручники складені за різними програмами і кожен колектив авторів має власний погляд на реалізацію мовно-літературної галузі в початковій школі. Однак, вважаємо, що українознавчий контент усе ж має домінувати. Важливість його значення сьогодні не варто применшувати, адже мета національної освіти – це формування особистості свідомого громадянина, який розуміє, цінує, вивчає свою культуру та пишається приналежністю до української нації.

Дуже цінно, що підручники І. Большакової, видані в 2025 році, відзначаються більшою кількістю українознавчого матеріалу на їх сторінках, починаючи від української національної символіки на форзаці та завершуючи більш широким переліком текстів українських авторів.

Прикро визнати, та війна стала своєрідним каталізатором українізації всіх сфер суспільного життя. Такі висновки можна зробити, проаналізувавши хоча б той контент, що популярний сьогодні в інтернет-просторі – запити на медіапродукти з маркерами української ідентичності значно зросли, починаючи з 2022 року [Горбач : 141]. З одного боку – це позитивний результат, однак з іншого – якщо аналізувати національну освітню систему, то вона має повсякчас пильнувати, щоб освіта в українських школах і справді була українською. Погоджуємося з думкою Я. Калакури, що зараз «до магістральних завдань українознавців відноситься наукова підтримка ініціатив усіх ланок системи освіти, спрямованих на оновлення навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників, модернізацію змісту освіти, підвищення її ролі у формуванні світогляду учнівської і студентської молоді, утвердженні українськості у суспільній свідомості» [Калакура : 24].

На нашу думку, українознавчий контент підручників, особливо мовно-літературної

освітньої галузі дає в цьому широкі можливості та реалізує конкретні функції:

– пізнавальну: відкриває для дітей світ української культури, історії, природи, що розширює їхні знання та стимулює пізнавальний інтерес до навколишнього світу;

– комунікативну: надає матеріал для діалогів, обговорень, творчих завдань, що сприяє розвитку комунікативних навичок учнів; матеріали з українознавства містять велику кількість специфічної та автентичної лексики, фразеологізмів, прислів'їв, що сприяє активному збагаченню словника молодших школярів та розвитку їхнього зв'язного мовлення;

– виховну: сприяє формуванню національно-патріотичних почуттів, національної свідомості та ідентичності, формує уявлення про український національний світогляд та менталітет; фольклорні зразки та українські літературні твори репрезентують глибокий моральний зміст, на національних традиціях виховують доброту, чесність, повагу до старших, працьовитість, милосердя тощо;

– розвивальну: стимулює розвиток мислення, пам'яті, уяви, творчих здібностей, мовленнєвих навичок, естетичного смаку в національному контексті;

– мотиваційну: спонукає учнів до вивчення української мови та літератури, історії, культури, пробуджує бажання досліджувати та дізнатися більше про свою країну;

– ідентифікаційну: допомагає учням початкової школи усвідомити свою приналежність до українського народу, пишатися його історією, культурою, мовою, традиціями, зрозуміти своє місце у світі та своє коріння;

– естетичну: ознайомлення з творами української народної творчості, поезією, живописом, архітектурою формує в дітей естетичний смак, уміння бачити красу в навколишньому світі та витворах мистецтва, живить естетичний смак національними ідеалами;

– інтегративну: українознавчий матеріал є об'єднуючим чинником між мовно-літературною та іншими освітніми галузями, його активне, послідовне та систематичне використання сприяє міжпредметним зв'язкам і цілісному сприйняттю світу.

Висновки. Українознавчий матеріал у сучасних підручниках для початко-

вої школи – це не просто набір інформації, а потужний інструмент формування всебічно розвиненої особистості на основі національних цінностей, виховання справжнього громадянина України. Саме такий контент допомагає дітям відчувати себе частиною великої історії та культури свого народу.

На нашу думку, українознавчий компонент має бути невід’ємною та ключовою складовою сучасних підручників з мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи. Його систематичне та цілеспрямоване використання забезпечить не лише засвоєння базових знань з української мови та літератури, а й буде відігравати вирішальну роль у формуванні національної свідомості, патріотизму, мовної стійкості та моральних

якостей молодших школярів. Різноманітність видів українознавчого контенту та його багатофункціональність дозволяють комплексно впливати на особистість учнів початкової школи, виховуючи справжнього громадянина України, який знає, поважає і любить свою Батьківщину.

Розвідка не претендує на вичерпність дослідження, але має на меті привернути увагу до більш ретельного добору матеріалів для укладання сучасних видань для початкової школи. Подальше вдосконалення змісту підручників мовно-літературної освітньої галузі має бути спрямоване на більш широку інтеграцію українознавчого компоненту в усі освітні галузі, враховуючи вікові особливості учнів та сучасні освітні тенденції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білавич Г., Оліяр М., Піддубрівна І. Розвиток національно-мовної особистості учня початкової школи у вимірі новітнього етапу розбудови української освіти. *Молодь і ринок*. 2021. № 10. С. 41–46. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/248346/245686> (дата звернення: 16.07.2025).
2. Большакова І. О. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2-х ч.). Ч. 1. / І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний. Харків: Ранок, 2021. 128 с., іл. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1585-ukrmova-4-klas-bolshakova.html> (дата звернення: 17.07.2025).
3. Большакова І. О. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2-х ч.). Ч. 2. / І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний. Харків: Ранок, 2021. 128 с., іл. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1585-ukrmova-4-klas-bolshakova.html> (дата звернення: 17.07.2025).
4. Вашуленко М. С. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО. (у 2-х ч.) Ч. 1. / М. С. Вашуленко, Н. А. Васильківська, Г. С. Дубовик. Київ: ВД «Освіта», 2021. 168 с., іл. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/654-ukrayinska-mova-vashulenko-dubovik-4-klas.html> (дата звернення: 17.07.2025).
5. Вашуленко О. В. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО. (у 2-х ч.) Ч. 2. / О. В. Вашуленко. Київ: ВД «Освіта», 2021. 168 с., іл. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/654-ukrayinska-mova-vashulenko-dubovik-4-klas.html> (дата звернення: 17.07.2025).
6. Горбач Н. В. Маркери української ідентичності в сучасному медіапросторі. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2024. Вип. XII/2. С. 139–152. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/45823/37807> (дата звернення: 17.07.2025).
7. Державний стандарт початкової освіти. Постанова Кабінету Міністрів України (у редакції 24 липня 2019 р. № 688.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.07.2025).
8. Калакура Я. Українознавство у викликах війни московії проти України. *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 15–26. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/issue/view/16522> (дата звернення: 16.07.2025).
9. Кононенко П. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів. Київ : Науково-дослідний інститут українознавства, 2005. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kononenko_Petro/Ukrainoznavstvo.pdf?PHPSES SID=qplv6dle96tskgjrbrnrfpprm2 (дата звернення: 13.07.2025).
10. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf> (дата звернення: 16.07.2025).
11. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1225 від 29.08.2024 р.) URL : <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 16.07.2025).

REFERENCES

1. Bilavych H., Oliiar M., Piddubrivna I. (2021). Rozvytok natsionalno-movnoi osobystosti uchnia pochatkovoio shkoly u vymiri novitnoho etapu rozbudovy ukrainskoi osvity. [Evolution of national-linguistic personality of a primary schoolstudent in the context of the modern stage of the ukrainianeducation development]. *Molod i rynek*. № 10. S. 41–46. (in Ukrainian). Available at: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/248346/245686> (Accessed 16.07.2025).

2. Bolshakova I. O., Khvorostianyi I. H. (2021). *Ukrainska mova ta chytannia: pidruchnyk dlia 4 klasu ZZSO (u 2-kh ch.)*. [Ukrainian language and reading: textbook for 4th grade of secondary school (in 2 chapters)]. Ch. 1. Kharkiv: Ranok, 128 s., il. (in Ukrainian). Available at: <https://pidruchnyk.com.ua/1585-ukrmova-4-klas-bolshakova.html> (Accessed 17.07.2025).
3. Bolshakova I. O., Khvorostianyi I. H. (2021). *Ukrainska mova ta chytannia: pidruchnyk dlia 4 klasu ZZSO (u 2-kh ch.)*. [Ukrainian language and reading: textbook for 4th grade of secondary school (in 2 chapters)]. Ch. 2. Kharkiv: Ranok, 128 s., il. (in Ukrainian). Available at: <https://pidruchnyk.com.ua/1585-ukrmova-4-klas-bolshakova.html> (Accessed 17.07.2025).
4. Vashulenko M. S., Vasylykivska N. A., Dubovyk H. S. (2021). *Ukrainska mova ta chytannia: pidruchnyk dlia 4 klasu ZZSO. (u 2-kh ch.)*. [Ukrainian language and reading: textbook for 4th grade of secondary school (in 2 chapters)]. Ch. 1. Kyiv: VD «Osvita»,. 168 s., il. (in Ukrainian). Available at: <https://pidruchnyk.com.ua/654-ukrayinska-mova-vashulenko-dubovik-4-klas.html> (Accessed 17.07.2025).
5. Vashulenko O. V. (2021). *Ukrainska mova ta chytannia: pidruchnyk dlia 4 klasu ZZSO. (u 2-kh ch.)*. [Ukrainian language and reading: textbook for 4th grade of secondary school (in 2 chapters)]. Ch. 2. Kyiv: VD «Osvita»,. 168 s., il. (in Ukrainian). Available at: <https://pidruchnyk.com.ua/654-ukrayinska-mova-vashulenko-dubovik-4-klas.html> (Accessed 17.07.2025).
6. Horbach N. V. (2024). Markery ukrainskoi identychnosti v suchasnomu mediaprostorii. [The markers of Ukrainian identity in the modern media space]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vyp. XII/2. S. 139–152. (in Ukrainian). Available at: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/45823/37807> (Accessed 17.07.2025).
7. Derzhavnyi standart pochatkovoï osvity [State Standard of Primary Education]. (2019, July 24). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 688 – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 688. (in Ukrainian). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (Accessed 13.07.2025).
8. Kalakura Ya. (2023). Ukrainoznavstvo u vyklykakh viiny moskovii proty Ukrainy. [Ukrainian Studies in the Challenges of muscovy's war against Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*. № 1 (86). S. 15–26. (in Ukrainian). Available at: <http://journal.ndiu.org.ua/issue/view/16522> (Accessed 16.07.2025).
9. Kononenko P. (2005). *Ukrainoznavstvo: pidruchnyk dlia vyshchych navchalnykh zakladiv*. [Ukrainian Studies: a textbook for higher education institutions]. Kyiv : Naukovo-doslidnyi instytut ukrainoznavstva. (in Ukrainian). Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kononenko_Petro/Ukrainoznavstvo.pdf?PHPSESSID=qp1v6dle96tskgjrbrnrfpprm2 (Accessed 13.07.2025).
10. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi osvity [New Ukrainian School: Conceptual Principles of Secondary Education Reform]. (in Ukrainian). Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf> (Accessed 16.07.2025).
11. Profesiynyi standart «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional standard «Teacher of a general secondary education institution»]. (2024, August 29). Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy №1225. (in Ukrainian). Available at: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity> (Accessed 16.07.2025).

N. V. HORBACH

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of General Pedagogy,
Psychology and Methodology of Primary Education,
Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College”
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: nhorbach@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0002-5593-6952>*

O. O. STRELBITSKA

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College”
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: ostrelbitska@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

UKRAINIAN STUDIES MATERIAL IN MODERN TEXTBOOKS IN THE LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATIONAL BRANCH FOR PRIMARY SCHOOL

The article is devoted to the analysis of Ukrainian studies material in textbooks of the language and literature educational branch for primary school and its role in the formation of a nationally conscious personality of a junior schoolchild. Attention is focused on various types of Ukrainian studies content: samples of verbal folklore, Ukrainian phraseology, state and folk symbols, the work of Ukrainian poets and writers, information about historical events, Ukrainian life, customs and traditions, folk crafts, features of clothing, materials about Ukrainian traditional cuisine, the natural environment of Ukraine, unique natural phenomena, materials about outstanding Ukrainians from antiquity to the present day, descriptions of outstanding architectural monuments, etc.

The content of textbooks for the 4th grade of author teams under the leadership of M. Vashulenko and I. Bolshakova was analyzed. It was found that the main functions of Ukrainian studies material in the structure of educational publications in the language and literature educational field are cognitive, communicative, educational, developmental, motivational, aesthetic, integrative.

The role of Ukrainian studies content of textbooks for primary school as an integral and key component was determined – systematic and purposeful use will ensure not only the acquisition of basic knowledge of language and literature, but will also play a decisive role in the formation of national consciousness, patriotism, linguistic stability and moral qualities of younger schoolchildren.

The research aims to draw attention to a more thorough selection of materials for compiling modern publications for primary schools and further improving the content of textbooks in the language and literature educational field, in particular, their thorough filling with Ukrainian studies materials.

Key words: Ukrainian studies, primary school, language and literature educational field, textbook, Ukrainian studies content, national consciousness.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025